

Kapitalizmus nélkül nincs demokrácia, de a kapitalizmus nem vezet automatikusan és főleg gyorsan demokratikus politikai berendezkedéshez...

A kapitalista rendszer tárgyilagos elemzése

A legismertebb és legelismertebb magyar közgazdász a szocializmus és a rendszerváltás beható tanulmányozása után a kapitalizmust állította érdeklődésének középpontjába legújabb könyvében.

GÁL ZSOLT

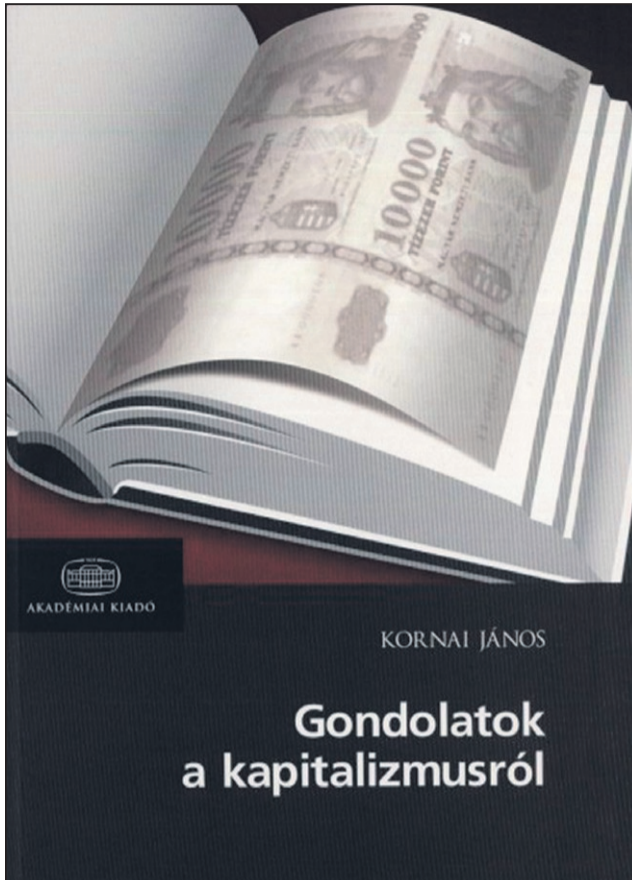
Módszeresen és átfogóan elemzi a kapitalista rendszert, összehasonlítva azt a szocialistával, miközben felállít egy újszerű rendszerparadigmát, nem félve attól sem, hogy néhány ponton szembemenjen tudománya főáramlatával. Fontos a szerző kiállása (a mostanság annyit szidott és támadott) kapitalizmus mellett. Nem kritikátlan imádatról van szó, hanem nagyon is kritikus, de komoly érvekkel alátámasztott kiállásról a létező (valaha kitalált) legjobb rendszer mellett.

A *Gondolatok a kapitalizmusról* a kapitalista és a szocialista rendszer módszeres összehasonlítása (hosszú évek munkássága alatt érlelődő, csiszolódó gondolatmenetek végső formába öntésével), ezúttal a kapitalizmus jellegzetességeire, működési mechanizmusaira, hatásaira koncentráva. A könyv egyfajta ellenpárja *A szocialista rendszer* (1993) c. átfogó munkának, bár a szerző szerényen torzónak, töredéknek nevezi, mivel: „Jobb érzés lenne a 240 oldalas, négy önálló tanulmányból álló kötet helyett egy 670 oldalas monográfiát közreadni ezzel a címmel: *A kapitalista rendszer*. Ellenpárja lenne az 1993-ban publikált *A szocialista rendszer* című 670 oldalas könyvemnek.” Nyilván az új könyv nem lehetett annyira részletes, szerteágazó és minden tekintetben kimerítő és elemzés, mint elvileg a jóval nagyobb terjedelmű engedné, de a fő kérdéseket sikerült úgy megvizsgálnia a szerzőnek, hogy a mű komplexnek, szisztematikusnak és kerek egésznek hat.

Lényeges, hogy Kornai hosszú éveket élt mindkét rendszerben, és alkalma volt mindkettőt belülről tanulmányozni és összehasonlítani. Ez egyrészt újszerű látásmódot eredményez a kapitalizmussal kapcsolatban (a nyugati közgazdaságtanhoz képest), ami lehetővé tette a többletgazdaság mint a hiánygazdaság ellenpólusának azonosítását és összehasonlító leírását (egy új rendszerparadigma felállítását), másrészt személyes hangvételt is jelent, gyakorlati példák sokaságát. Ezek nagy meggyőzőerővel, a laikus olvasó számára is jól érthető példák illusztrálják a két rendszer különbségeit, miközben a könyv semmit sem veszít tudományos jellegéből.

Az összevetés lényege, hogy a szocialista rendszer jellegzetes tulajdonsága a hiánygazdaság, a kapitalista rendszeré pedig a többletgazdaság (legalábbis ez a normál vagy domináns állapot, ami persze azt jelenti, hogy vannak – a szerző által is említett – kivételek). A többletgazdaság elnevezés röviden azt takarja, hogy a termékek és szolgáltatások piacát többletkészlet (raktárkészlet) és többletkapacitás jellemzi, a kínálat többnyire meghaladja a keresletet, abban az értelemben, hogy a vállalatok több terméket és szolgáltatást tudnának és akarnának eladni, ha tehetnék, ebben főleg a korlátozott kereslet akadályozza meg őket. A hiánygazdaságban ezzel szemben többnyire hiány mutatkozik, a kereslet meghaladja a kínálatot. A fogyasztók több árut és szolgáltatást szeretnének vásárolni, de nem találnak eleget, várakozni kényszerülnek (autóra, telefonra, lakásra stb.), mással helyettesítik a kívánt terméket, vagy felhagynak a kereséssel. A hiány és a többlet a munkaerőpiacon is érvényesül, a kapitalizmusban tartós, krónikus munkanélküliség mutatkozik, tehát munkaerőtöbblet áll fenn, a szocialista rendszerben ellenben tartós, krónikus munkaerőhiány van. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek rendszerspecifikus tulajdonságok, immanensek, a rendszerek afféle „genetikusan hajlamainak” tekinthetők, nem az állami gazdaságpolitikák függvényei, azok legfeljebb mértéküket tudják befolyásolni, de nem a létezésük tényét. A szocializmusban egyes reformok révén némileg csökkenteni lehetett pár termék esetében a hiányt, de az általános áruhiányt tartósan megszüntetni nem tudták. A kapitalizmusban az állami gazdaságpolitika legfeljebb átmenetileg tudja csökkenteni a (z egyébként is ingadozó) munkanélküliséget, de teljesen és tartósan felszámolni nem képes.

Az említett tulajdonságok (a szemléltető számára negatív vagy pozitív), a rendszer erényei és „veleszületett és gyógyíthatatlan bajai” együtt és egyszerre vannak jelen, nem lehet kimazsolálni a pozitív dolgokat, a két rendszer előnyeit kombinálni! A szocializmusban például „az áruhiány és munkaerőhiány ikertermékek, a krónikus hiánygazdaságban mindkettő egyszerre érvényesül. És megfordítva, a többletgazdaságban egyszerre jelentkeznek a többletkapacitás, a többlettermékkészlet és a többletmunkaerő”, azaz a munkanélküliség. A pozitív és negatív jellemzők egyszerre és elválaszthatatlanul vannak jelen. Aki például kapitalizmusban él, ne csodálkozzon, ha mindent előntenek a reklámok. „Tudomást kell venni arról, hogy ahol többletgazdaság van, ott hatalmasra duzzadhatnak a

vevőre váró kereskedelmi készletek, ott hirdetésözön is van, ott a közbeszerzési eljárások során gyakran felbukkan a korrupció és így tovább.” Ez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy ideje volna már leszámolni azokkal a fantazmagóriákkal, amelyek a két rendszer hatékony kombinálásában hisznek. Például naivan abban, hogy a hiány- és többletgazdaság keverékéből megalakítható egy olyan rendszer, ahol nincs munkanélküliség és a pulatok is árutól roskadoznak. Vagy abban, hogy ez a kombináció már meg is valósult Kínában, sőt épp ennek köszönhetőek az ottani gazdasági sikerek. Ezekkel az okfejtésekkel csak az a gond, hogy Kína gyakorlatilag a kapitalizmus valamennyi rendszer-specifikus tulajdonságával rendelkezik (magántulajdon szentsége és túlsúlya, piaci koordináció, verseny stb.). Sőt azok gyakran erősebben vannak ott jelen, mint sok nyugati jóléti államban (éppen ezért hasonlít Kína sok tekintetben inkább a 19. század második felének brit vagy amerikai kapitalizmusára). Ezen semmit sem változtat a tény, hogy történetesen egy magát kommunistának nevező párt van hatalmon, amely tagjai közé beengedi a tőkéseket, gyártulajdonosokat is (az ilyen burzsoá kizsákmányolókat az igazi kommunizmusban tűzzel-vassal üldözték, Lenin és Mao alighanem forog a sírjában).

Kornai azonban nemcsak az efféle felületes elgondolásokkal mer szembemenni, hanem egy két ponton vitatkozik a közgazdaságtan főáramlatával is. Véleménye szerint a kapitalista gazdaságnak éppúgy velejárója

az egyensúlytalanság, mint a szocialistának, csak más-más területen, más okokból és más hatásokat kiváltva: „a valóságos piac nincs és nem is lehet egyensúlyban.” Először is, a kereslet és a kínálat dinamikus, állandóan változik, nem beszélhetünk nyugalmi, egyensúlyi állapotról. Ráadásul nemcsak mennyiségükben, hanem minőségükben (az innováció miatt) is eltérnek a korábbiól. Ahogy a szocializmusban a hiány, a kapitalizmusban a többlet jelzi az egyensúlytalanságot. Akkor is, ha egyes megközelítések szerint a szereplők belenyugodnak egy ilyen feltételezett egyensúlyi állapotba (például abba, hogy nem találnak munkát), és nem törekednek ennek megváltoztatására. „A hiánygazdaságban a szerencsétlen vevő nem akkor veszi meg az árut, amikor akarja, nem ott, ahol először keresi, nem azt, amit eredetileg venni szándékozott – de végül, sokféle kényszeralkalmazkodás eredményeképpen valamikor valahol valamit vásárol, mégpedig azt, amit sikerül megkapnia. Kénytelen ezen a ponton megnyugodni, abban a keserű tudatban, hogy minden további vásárlási kísérlet ennél rosszabbul sülne el a számára. Ez elkerülhető nyugvópontnak, egyensúlyi állapotnak, de maga az elnevezés nemcsak félreérthető, hanem félrevezető is lenne. Hasonló gondolatmenet alapján zavar engem a »munkanélküliség egyensúly« fogalma is... valóban megnyugodott-e az, aki tulajdonképpen szívesen vállalna munkát, de beleütközött a foglalkoztatás valamelyik... korlátjába?” Kornai sze-

rint tehát mindkét rendszerben, a többletgazdaságban is az egyensúlytalanság a domináns állapot (nem pedig a piaci egyensúly, mint azt a főáramlat a kapitalizmusról hirdeti).

Ami a két rendszer közötti választást illeti, Kornai János két fő érveléssel szolgál a kapitalizmus mellett:

1. „Értékrangsoromban az első helyen van a demokráciához való ragaszkodás. Márpedig kapitalizmus nélkül nincsen demokrácia... a demokrácia fennmaradásának szükséges feltétele a kapitalista magántulajdon és a piacgazdaság dominanciája.”

2. „...ez (és csak ez!) a rendszer képes, mégpedig a többlet-gazdaság mechanizmusai révén folyamatosan mozgásban tartani és előre hajtani a modernizálást, az innovációt, a gyors technikai fejlődés folyamatát.”

Ami a demokráciát illeti, tény, hogy annak szükséges (de korántsem egyedüli) feltétele a kapitalizmus. Kapitalizmus nélkül nincs demokrácia, de a kapitalizmus nem vezet automatikusan és főleg gyorsan demokratikus politikai berendezkedéshez, annak kialakulását azonban kétségkívül megkönnyíti. Az innovációval kapcsolatban Kornai könyve elején egy 89 forradalmi újítástól álló listát közöl az elektromos hűtőszekrénytől és az eldobható pelenkától kezdve a mozgólépcsőtől és a pénzautomatán keresztül egészen a CD-lemezig és az okostelefonig. Feltűnő, hogy valamennyi új, áttörő találmány kapitalista rendszerek versengő vállalatainak terméke, és egyetlenegy sem született a szocializmusban. Valamennyi elismert hibája ellenére a kapitalizmus legnagyobb erénye épp a gyilkos versenyen alapuló innováció (amit Joseph Schumpeter teremtő rombolásnak keresztelt el), amely növeli a produktivitást, kitágítja az emberi lehetőségeket, és megkönnyíti mindennapjainkat.

A kapitalizmus hangos ellenségei, miközben következő akciójukra utaznak egy sugárhajtású repülőgépen, miután az interneten és mobilon egyeztettek terveikről, viszik magukkal digitális fényképezőgépeket és kamerájukat, hogy anyagot készítsenek, amit majd felraknak a Facebookra, persze hajlamosak megfeledkezni ezekről az „apróságokról”. Elkeserítő, hogy térségünkben is, de Magyarországon különösen a közéleti diskurzusban már-már szitokszóvá vált a kapitalizmus kifejezés, sokan úgy beszélnek róla, mint egy mára már meghaladott rendszerről. A kapitalizmus afféle céltáblává kezd válni, amire minden eszmei oldalról bárki csípőből lövöldözhet, miközben csak kevesen mernek kiállni mellette. A kapitalizmus (megalapozott vagy megalapozatlan) kritikája, bukásának megjöv-

dölése, sőt a legnagyobb bajok okozójaként való beállítása, az összeesküvés-elméletek és gazdasági mítoszok futószalagon való gyártásáról nem is beszélve kétségkívül trendi, sikkes, ha úgy tetszik, szei lett korunkban, a kapitalista rendszer tárgyilagos elemzése és ennek konklúziójaként a mellette való kiállás már annál kevésbé. Magyarország egyik nagy tragédiája, hogy a parlamenti pártok, de a civil mozgalmak és az értelmiség többsége is ellenségesen tekint a kapitalizmusra, többnyire vehemensen és egyoldalúan kritizálva azt, miközben kikoptak a közéletből az egyetlen működő gazdasági rendszer racionálisan érvelő védelmezői. Ez úgy is értelmezhető, mint a populizmus diadala a józan ész, a racionális mérlegelés felett. Ezért is rendkívül fontos, hogy a legnagyobb élő magyar közgazdász egyértelműen a kapitalizmus pártjára áll: „Napjainkban sokan félnék színt vallani és kimondani, hogy hívei a kapitalista rendszernek. Esetleg megpróbálnak ügyeskedni, más elnevezést használni. Azt hiszik, kevésbé sérti a fület, ha csak »piacgazdaságról« beszélnek. Még jobban hangzik a Németországban a háború után bevezetett kifejezés: »szociális piacgazdaság«. Ez azt a hamis illúziót kelti, mintha szocializmus és kapitalizmus helyett egy harmadik utat választottak volna. Valójában Németországban és a többi fejlett gazdaságban modern kapitalista rendszer működik, amelyet többek között erőteljes redisztribúció és széles körű állami közszolgáltatások jellemeznek. Léteznek és számottevő hatást gyakorolnak olyan áramlatok, amelyek nemcsak tetszetősebb nevet akarnak adni a kapitalizmusnak, hanem valóban harmadik útra kívánják vezetni a társadalmat. Olyan rendszert szeretnének felépíteni, amely szerencsésen ötvözi egybe a szocializmus és a kapitalizmus kedvező vonásait, és kiküszöböli mindkettő bajait... A magam részéről vállalom annak kimondását, hogy a fenti irányzatok egyikehez sem tartozom, hanem egyértelműen a kapitalizmus pártján állok. Nem vagyok vakbuzgó híve, aki csak a rendszer előnyeit látná meg. Nem tartom »jó társadalomnak«, sőt sok szempontból »rossznak« találok, de – a Churchill-féle demokráciafelfogáshoz hasonlóan – még mindig a legkevésbé rossz az a számításba jövő alternatívák közül. A legfontosabb, hogy az egyedüli megvalósult alternatívánál, a szocialista rendszernél bizonyára sokkal jobbnak ítélem meg a kapitalizmust.”

(Kornai János: *Gondolatok a kapitalizmusról*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011, 248. old.)